

.....

Lázár Guy

## A nemzeti kérdések a köztudatban\*

Az alábbiakban azt elemzem, hogy a nemzeti kérdések hogyan jelennek meg a közgondolkodásban. Ezen belül azt vizsgálom, hogy a kulturális-politikai eliten túl vannak-e Magyarországon olyan társadalmi csoportok, amelyek valamilyen "nemzeti ideológiát" vallanak a magukénak, vagyis olyanok, amelyek világképe a nemzeti kérdések köré szerveződik. Elemzésem elsősorban azon a két vizsgálaton alapul, amelyet 1987-ben és 1991-ben végeztem másokkal együtt erről a kérdéskörrel.<sup>1</sup>

A nemzetközpontú ideológiák abból a feltevésből indulnak ki, hogy az emberek számára saját etnikumuk jelenti a legfontosabb *makroszintű identifikációs csoportot*. Ugyanakkor ezekben az ideológiákban a nemzet mint a modern társadalom egyik alapintézménye két másikkal is összefonódik. Az egyik a *család*, amely nem a civil, hanem a nemzetiségszerveződtetett társadalomnak, azaz magának a nemzetnek az "alapsejtje", mert az nem más, mint a "vérségi", családi-rokoni kötelékek kiteljesedése<sup>2</sup>. A másik alapintézmény pedig – attól függően, hogy milyen szinten ragadjuk meg – vagy *az egyház, illetve a keresztény egyházak összessége, vagy a kereszténység, a hit*, amely a nemzeti egység ideológiai alapját, a nemzeti lét teleologikus megalapozását adja, és amely ugyanakkor összekötő kapocsként szolgál a nemzet, a magyarság és a Nyugat, az európaiság között.

E lefrás a kutatások eredményei szerint nagyon sok szempontból nem felel meg annak a képnek, amelyet az emberek alkotnak a nemzetről, a családról, az egyházzal és a többi azonosulási csoportról.

A meg nem felelés ott kezdődik, hogy az azonosulási csoportok egyfajta *rangsort* alkotnak az emberek fejében. E rangsor nemcsak abból adódik, hogy egyes emberek objektív okokból több, mások meg kevesebb csoporthoz tartoznak, hanem abból is, hogy

---

\* Részlet a szerző kandidátusi értekezéséből.

a különböző csoportokkal különböző mértékben azonosulnak (1. táblázat). A rangsor élén a szűkebb környezetüket alkotó *mikroközösségek* állnak, a legbensőségesebb csoporttól a legkevésbé bensőségesig. Utánuk a *makroközösségek* következnek, és ezek sorrendjét már nem intimitásuk határozza meg: így például az emberek nem azonosulnak jobban honfitársaikkal, mint az emberiséggel vagy elvbarátaikkal. A rangsor végén pedig – egy kivétellel – a hobbiközösségek találhatók.

#### 1. táblázat

**A különböző csoportokkal való azonosulás mértéke 1987-ben**  
(Százalékban és százfokú skálán)

	Melyik közösségnek tagja?	Mennyire fontos ez Önnek?
	Százalékban N=874	Százfokú skálán
A szűkebb családom	90	98
A rokonságom	80	84
A baráti társaságom	74	70
A munkatársaim	66	68
A szomszédaim	65	59
Az emberiség	51	54
A honfitársaim	46	51
A földijeim	42	51
Az ugyanolyan politikai meggyőződésű emberek, mint én	36	50
A faluban/városban élő emberek	46	47
A nemzedékem tagjai	39	44
Az ugyanolyan vallású emberek, mint én	29	44
A sporttársaim	26	39
A kedvenc futbalcsapatom szurkolói	17	37
Az európaiak	37	35
A kedvenc zenekarom rajongói	13	30

Ugyanakkor az azonosulási csoportok sem a nemzetközponti ideológiáknak megfelelően kapcsolódnak össze egymással (2. táblázat). Ha az összekapcsolódások mértékét mutató *faktor- (pontosabban szólva főkomponens) elemzést* technikai okokból lesűkítjük azokra a csoportokra, amelyeket a megkérdezetteknek legalább az egyharmada kiválasztott, azt látjuk, hogy a *honfitársak* elsősorban a többi makroközösséggel kapcsolódnak össze (1. faktor), a *családtagok* pedig a többi választott mikroközösséggel (5. faktor).

Az, hogy a makroközösségeknek mekkora jelentőséget tulajdonítanak az emberek, a lakóhelyüktől függ: a nagyobb településeken élők *kevésbé* azonosultak e közösségekkel, mint a kisebb településeken élők. Az viszont, hogy ezen belül mennyire tartják fontosnak az emberek a honfitársak közösségét, adataink szerint már csak azzal függ össze, hogy mennyire mozgékonyak: azok, akik rövidebb vagy hosszabb időre külföldre települének, *jobban* ragaszkodtak honfitársaikhoz, mint azok, akik nem hagynák el az országot.

Az, hogy a nemzetközpontú ideológiák nem vertek gyökeret a közgondolkodásban, abban is megnyilvánul, hogy a "nemzeti kérdések" nagy részének megoldását nem tartják fontosabbnak az emberek, mint a többi társadalmi problémáét (3. táblázat). 1987-ben a megkérdezettek nagy jelentőséget tulajdonítottak a hazaszeretet, a magyarságtudat erősítésének. A nemzeti érdekek fokozottabb érvényesítését már kevésbé tartották fontosnak, a szomszédos országokban élő magyarok támogatását még kevésbé, és a honvédelem erősítését tették az utolsó helyre.

2. táblázat:

**Az azonosulási csoportok összekapcsolódása a köztudatban 1987-ben. A főkomponens elemzés eredményei (faktorsúlyok)**

1. faktor: A makroközösségek (29 százalék)	
Az emberiség	.759
A honfitársaim	.737
A nemzedékem tagjai	.662
Az európaiak	.640
Az ugyanolyan politikai meggyőződésű emberek, mint én	.592
A földijeim	.485
A munkatársaim	.358
2. faktor: A nem választott mikroközösségek (14 százalék)	
A szomszédaim	.773
A rokonságom	.728
A munkatársaim	.450
3. faktor: A lakóközösségek (10 százalék)	
A faluban/városban élő emberek	.768
A földijeim	.670
A munkatársaim	-.397
4. faktor: A választott mikroközösségek (9 százalék)	
A szűkebb családom	.722
A baráti társaságom	.706
A munkatársaim	.470

3. táblázat:

**A társadalmi problémák rangsora a közvéleményben 1987-ben (Százfokú skálán)**

Mennyire szükségesek ezek a tényezők ahhoz, hogy jól menjenek a dolgok?

A bűnözés megfékezése	89
A lakáshelyzet javítása	83
Az egészségügyi ellátás színvonalának javítása	83
Az alkoholizmus elleni harc fokozása	82
Az emberi jogok védelme	82
A hazaszeretet, a magyarságtudat erősítése	81
A korrupció, a megvesztegetések elleni harc fokozása	80
A bürokratizmus, a lelketlen ügyintézés elleni harc fokozása	78
A fiatalok helyzetének javítása	78
A gazdaságirányítási rendszer radikális megreformálása	76

Az egymás iránti közömbösség visszaszorítása	74
A magánélet szabadságának védelme	73
Az oktatási rendszer korszerűsítése	72
A társadalmi különbségek csökkentése	70
Az öngyilkosságok visszaszorítása	70
<i>A nemzeti érdekek fokozottabb érvényesítése</i>	70
A szólásszabadság biztosítása	69
<i>A szomszédos országokban élő magyarok támogatása</i>	63
A politikai rendszer megreformálása	62
A szocialista országokkal való együttműködés fokozása	62
A szocializmustól idegen nézetek visszaszorítása	62
A párt vezető szerepének erősítése	60
A vallásszabadság biztosítása	56
<i>A honvédelem erősítése</i>	46

Ennél is fontosabb, hogy az emberek fejében a "nemzeti kérdések" nem kapcsolódnak össze olyan "nemzeti problematikává", melynek megoldásától a többi társadalmi kérdés megoldása függne (4. táblázat). Mi több, a "nemzeti kérdések" más társadalmi problematikához sem kötődnek szorosan, és akkor, amikor lazán kötődnek ezekhez, más-más problematikák részét képezik. 1987-ben a nemzeti érdekek érvényesítése egyaránt belefért a rendszer megreformálásába (1. faktor), az emberi jogok biztosításába (2. faktor) és a szocialista rendszer erősítésébe (3. faktor). A magyar kisebbségek támogatása főleg az emberi jogok biztosításához kapcsolódott, a hazaszeretet és a honvédelem erősítése pedig a szocialista rendszer erősítéséhez.

4. táblázat:

**A társadalmi problémák összekapcsolódása a köztudatban 1987-ben. A főkomponens elemzés eredményei (faktorsúlyok)<sup>3</sup>**

1. faktor: A reform (31 százalék)	
A gazdasági reform	.741
A korrupció elleni harc	.678
A bürokratizmus elleni harc	.671
A politikai reform	.528
A közömbösség visszaszorítása	.504
A társadalmi különbségek csökkentése	.461
<i>A nemzeti érdekek érvényesítése</i>	.403
2. faktor: Az emberi jogok biztosítása (7 százalék)	
A vallásszabadság biztosítása	.723
A magánélet szabadságának védelme	.713
A szólásszabadság biztosítása	.694
Az emberi jogok védelme	.596
<i>A szomszédos országokban élő magyarok támogatása</i>	.438
<i>A nemzeti érdekek érvényesítése</i>	.425
A politikai reform	.379

3. faktor: A szocialista rendszer erősítése (7 százalék)	
A szocialista országokkal való együttműködés fokozása	.760
A párt vezető szerepének erősítése	.748
A szocializmustól idegen nézetek visszaszorítása	.712
A honvédelem erősítése	.696
A hazaszeretet, a magyarságtudat erősítése	.341
A nemzeti érdekek fokozottabb érvényesítése	.390
4. faktor: A devianciák visszaszorítása (6 százalék)	
Az alkoholizmus elleni harc	.756
Az öngyilkosságok visszaszorítása	.734
A bűnözés megfékezése	.614
A bürokratizmus elleni harc	.394
5. faktor: A szociális gondoskodás (5 százalék)	
Az egészségügyi ellátás színvonalának javítása	.721
A lakáshelyzet javítása	.717
A fiatalok helyzetének javítása	.694
Az oktatási rendszer korszerűsítése	.463
A közömbösség visszaszorítása	.357

Az, hogy a megkérdezettek mennyire tartották szükségesnek a nemzeti érdekek érvényesítését, nem függött társadalmi hovatartozásuktól. A hazaszeretet erősítését a vallásos emberek tekintették fontosabbnak. A magyar kisebbségek támogatásának igénye a vallásos érzület csökkenésével párhuzamosan csökkent, hogy a meggyőződéses ateistáknál ismét megnöjjön. A fővárosiak is az átlagosnál jobban azonosultak ezzel az üggyel. A honvédelem erősítését azok a falusiak szorgalmazták a legjobban, akik sem más faluba, sem más országba nem települnének át.

A nemzeti kérdések súlya a rendszerváltás és a nemzeti pártok hatalomra kerülése után sem nőtt meg a közvéleményben (5. táblázat). 1991-ben a megkérdezettek – nagyrészt más problémákat rangsorolva – nagyon fontosnak ítélték a szomszédos országokkal való viszony javítását, a nemzeti egység megteremtését és a nemzeti hagyományok ápolását, de nem szorgalmazták jobban a szomszédos országokban élő magyarok támogatását, és határozottan elleneztek a cigányokét.

5. táblázat:

**A társadalmi problémák rangsora a közvéleményben 1991-ben (Százfokú skálán)**

	Mennyire tartja fontosnak ...
a szomszédos országokkal való viszony javítását?	83
a hazai vállalkozások támogatását?	82
a szegények támogatását?	81
a parlamentű demokrácia megteremtését?	80
a nemzeti egység megteremtését?	78
a vagyonátmentések megakadályozását?	78
a nemzeti hagyományok ápolását?	76
a veszteséges üzemek bezárását?	73

a jól működő tsz.-ek megvédését?	72
az önkormányzatok szerepének növelését?	72
a nyugati befektetések támogatását?	69
a szomszédos országokban élő magyarok támogatását?	58
a régi vezetők leváltását?	48
a vallásos nevelés bevezetését?	47
az állam és az egyházak szétválasztását?	46
az állami vállalatok magánkézbe adását?	44
a földek magánkézbe adását?	43
a nyugati befolyás korlátozását?	36
a volt tulajdonosok kárpótlását?	35
a cigányok támogatását?	16

Ebben az esetben a nemzeti kérdések jobban összekapcsolódtak egymással, de továbbra sem alkottak önálló problematikát (6. táblázat). A nemzeti egység megteremtésére és a szomszédos országokkal való viszony javítására irányuló törekvések – melyek már önmagukban is a stabilitás iránti igényt tükrözik – azokkal a törekvésekkel fonódtak össze, amelyek más módon – például a parlamenti demokrácia megteremtésével – szolgálták az új rendszer megszilárdítását (1. faktor); e gondolkodásmód nagyon közel állt a nemzeti és a demokratikus fejlődés egységének jegyében fogant államnemzeti felfogáshoz. A nemzeti hagyományok ápolása a keresztény értékek érvényesítésével kapcsolódott össze a leginkább (3. faktor), míg a cigányok és a szomszédos országokban élő magyarok támogatása az állami szerepvállalás iránti igényt tükrözte (4. faktor).

6. táblázat:

**A társadalmi problémákkal kapcsolatos gondolkodásmódok. A főkomponens elemzés eredményei (faktorsúlyok)<sup>4</sup>**

	1. faktor: Az új rendszer megszilárdítása (19 százalék) <sup>5</sup>
A nemzeti egység megteremtése	.671
A szomszédos országokkal való viszony javítása	.652
A parlamenti demokrácia megszilárdítása	.597
A vagyonátmentések megakadályozása	.581
A hazai vállalkozások támogatása	.517
A nemzeti hagyományok ápolása	.399
A tsz.-k támogatása	.380
A nyugati befektetések támogatása	.340
	2. faktor: A gazdasági rendszerváltás (10 százalék)
A földek magántulajdonba adása	.693
A régi vezetők leváltása	.621
A kárpótlás	.586
Az állami vállalatok magánkézbe adása	.482
A veszteséges üzemek bezárása	.425
A tsz.-k támogatása	-.392

3. faktor: A keresztény-nemzeti értékek védelme (7 százalék)	
A vallásos nevelés bevezetése	.720
A nemzeti hagyományok ápolása	.619
A szegények támogatása	.528
A szomszédos országokban élő magyarok támogatása	.354
4. faktor: Az állami szerepvállalás (6 százalék)	
A cigányok támogatása	.710
A szomszédos országokban élő magyarok támogatása	.534
Az állam és az egyházak elválasztása	.516
Az állami vállalatok magánkézbe adása	.354
5. faktor: A nyugatra nyitás (6 százalék)	
A nyugati befolyás korlátozása	-.656
A nyugati befektetések támogatása	.628
Az állami vállalatok magánkézbe adása	.416
Az önkormányzatok szerepének növelése	.397

Az új rendszer megszilárdítását a politikai kérdések iránt érdeklődő és ellenzéki beállítottságú magasabb jövedelmű rétegek tartották a legfontosabbnak. A keresztény-nemzeti értékek érvényesülését a kormánypártokkal rokonszenvező idősebb falusi nők igényelték a leginkább, az állam szerepvállalását pedig a városiak szorgalmazták jobban.

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a politikai életet meghatározó szociálliberális-nemzeti (vagy urbánus-népies) szembenállás távolról sem hatja át az egész közvéleményt.<sup>6</sup> És amennyiben az emberekben mégis megfogalmazódnak bizonyos, nemzetinek nevezhető problémák, ezek olyan problémahalmazokba ágyazódnak, amelyeket inkább a szociális (vagy ha úgy tetszik, osztály-)problémák uralnak. A közvéleményben nem egy, hanem több nemzeti ideológiát azonosíthatunk, pontosabban szólva több olyan *kvázi nemzeti ideológiát*, amelyek abban különböznek egymástól, hogy más szociális problémákkal kapcsolódnak össze, illetve különböző mértékben kapcsolódnak össze ezekkel. Az az egységes – és ennél fogva *totalizáló* – nemzeti ideológia, amely a "nemzeti sorskérdések" alá rendeli a szociális kérdéseket, csak bizonyos, viszonylag szűk társadalmi csoportokban lelhető fel, és ezekben is összekapcsolódik egyéb, más rendezőelvek alapján szerveződő ideológiákkal.<sup>7</sup>

Azt, hogy a közvéleményben a nemzeti kérdések iránti érdeklődés nem kapcsolódik feltétlenül össze a "nemzetben való gondolkodással", más kutatási eredmények is alátámasztják. 1992 októberében az emberek 29 százaléka nem is tudott válaszolni arra a kérdésre, hogy *vannak-e olyan pártok, amelyek jobban képviselik a nemzeti érdekeket, mint mások*. 40 százalékuk azt mondta, hogy nincsenek ilyenek, és csak 32 százalékuk állította az ellenkezőjét. Ugyanakkor az igenlő választ adók 16 százaléka nem tudta megmondani, hogy *milyen pártok képviselik jobban a nemzeti érdekeket*. Az érdemi válaszokból kibontakozó sorrend pedig gyakorlatilag megegyezett a pártok népszerűségének sorrendjével: a válaszadók 34 százaléka említette a FIDESZ-t, 12-12 százalékuk az MSZP-t és az SZDSZ-t, nyolc-nyolc százalékuk az MDF-et és a KDNP-t, hét százalékuk az FKGP-t, három százalékuk általában a kormánypártokat, két százalékuk általában az ellenzéket, és egy százalékuk az MSZMP-t.

## Jegyzetek

1. E vizsgálatok a következők voltak: Közvéleménykutatás a magyar lakosság nemzettudatáról, 1987 (Dobossy Imrével és Lendvai Judittal); Közvéleménykutatás az SZDSZ, a pártok és a politika viszonyáról, 1992 (Hann Endrével). Az előbbi vizsgálat a *Magyar Közvéleménykutató Intézet*ben készült a 14 éven felüli lakosságot reprezentáló 1000 fős mintán; most csak a 18 éven felüliek válaszait vettem figyelembe (N=884). Az utóbbi vizsgálat a *Medián Kft.* ben zajlott le a felnőtt lakosságot reprezentáló 1200 fős mintán.

2. Vö. Csepeli György: *Nemzet által homályosan*, Századvég, 1992.

3. Az elemzésben nem vettük figyelembe a "nem tudom" válaszokat.

4. Az elemzésben nem vettük figyelembe a "nem tudom" válaszokat.

5. A faktorok neve után szereplő százalékok azt mutatják, hogy a faktorokat létrehozó összefüggések az összvariancia (az összes összefüggés) hány százalékát magyarázzák.

6. 1982-ben egy norvég vizsgálatban négy változót használtak a nacionalizmus mérésére: a nemzeti büszkeséget, az idegenek elutasítását, a patriotizmust és a nemzeti azonosságot. A vizsgálat azt mutatta, hogy "a nacionalizmussal kapcsolatos változók nem korrelálnak erősen egymással. [...] Csak egy olyan korreláció van, amely elég erős: minél büszkébb valaki arra, hogy norvég, annál nagyobb a valószínűsége, hogy nem kíván idegent szomszédjaként." Willi Martinussen: "Önvédelem-e a nacionalizmus? Norvégia példája". *Szociológiai Figyelő* 86/2-3, 105-106 o. Angelusz és Tardos 1990-es vizsgálatából az derült ki, hogy a vizsgálatban szereplő négy kérdéskör közül "a nemzeti kérdés az, amely a legkevésbé osztja meg a »választóközönséget«. " A szociális problematikához hasonlóan ebben a kérdésben is "talán a választók és a nem választók közötti törésvonal a szembetűnőbb; utóbbiak gondolkodásában kevésbé áll előtérben a nemzeti szempont." Ám "az előbbieket sem térnek el jelentősen egészében egy mérsékelt középútnak nevezhető felfogástól. Nem arról van szó, hogy e kérdéskörben a közgondolkodást semmilyen fajta választóvonalak nem osztják meg bizonyos mértékig, ugyanis [...] az idősebb generáció tagjai nagyobb prioritást adnak a nemzeti szempontoknak [...]. Azonban a pártok mögötti felsorakozást szemmel láthatóan nem e dimenzió határozta meg a választók széles körében." Angelusz Róbert, Tardos Róbert 1991. Pártpolitikai mélyrétegek. A parlamentárius pártok szavazótáborának profiljához, In: *Magyarország politikai évkönyve*, 1991, Ökonómia Alapítvány – Eiconomix RT, 1991, 656.

7. Angelusz és Tardos vizsgálatosorozata azt mutatta, hogy 1988-ban az erős nemzeti érzésű emberek a felnőtt lakosság 26 százalékát alkották, 1990-ben 22 százalékát, 1991-ben pedig 24 százalékát. 1988-ban és 1990-ben a nemzeti orientáció a vallásos orientációval kapcsolódott össze a leginkább, 1991-ben pedig a vallásos és a konzervatív orientációval. Angelusz Róbert – Tardos Róbert: "Hitük, pártok, politikák. Ideológiai átrendeződések Magyarországon", *Világosság* 1992/3.